

مجتمع آموزش عالی فقه
مدرسه عالی فقه تخصصی

پایان نامه کارشناسی ارشد، رشته فقه و حقوق قضایی

مسئولیت کیفری تخریب محیط زیست در فقه اهل بیت (ع)، فقه حنفی و حقوق افغانستان

استاد راهنما

حجة الاسلام والمسلمین دکتر عزیزالله فهیمی

دانش پژوه

سیف الدین سلیمی

کد تحصیلی: ۱۱۵۴۶۸۳

خرداد ۱۳۹۶

بسم الله الرحمن الرحيم

تقدیم:

تقدیم به روح مرحوم پدرم که در سرآغاز جوانه زدن زندگیم، عمر بهاری اش خزان گشت و محروم از نعمت محبت‌هایش گشتم و مادر عزیزتر از جانم که در نبود پدر، وظیفه پدر و مادر مدبر و دلسوز را نسبت به تربیت فرزندانش انجام داده‌است و دراین راستا تمام توان و کوشش خود را صادقانه و مهربانانه، نثار رشد و شکوفایی ما نموده‌اند.

تقدیر

حمد و سپاس مخصوص خداوند لایزال است که به ما نعمت وجود و هستی بخشید، در میان مخلوقاتش، به‌عنوان جانشین خود انتخاب نمود و در مسیر تحصیل علم و دانایی هدایت فرمود.

زحمات استاد عزیز و ارجمند حجة الاسلام والمسلمین دکتر عزیزالله فهیمی را که از راهنمایی‌های راه‌گشایش در تدوین این تحقیق کمال استفاده را بردم، ارج می‌نهم و صمیمانه سپاسگزار الطافش هستم، از استاد داور محترم حجة الاسلام والمسلمین دکتر اسماعیل آقابابایی که زحمت مطالعه و ارزیابی این تحقیق را به عهده گرفتند، کمال قدردانی دارم.

هم‌چنین از تمام اساتید گرانمایه‌ام که سال‌ها از خرمن دانش‌شان خوشه چیدم، مخلصانه تقدیر و تشکر می‌نمایم؛ این عزیزان علاوه بر آموزش دانش، با منش بزرگوانه‌شان، بهترین معلمان اخلاق و آموزگاران ارزش‌های انسانی نیز بودند. از درگاه حضرت دوست متمنی‌ام که توفیقات‌شان را روز افزون نموده و وجود عزیزشان را از الطاف بی‌کران خود بهره‌مند گرداند.

از تمام مسئولین محترم جامعة المصطفی (ص) العالمیه مخصوصاً آیت الله اعرافی (دامه عزه) ریاست محترم جامعه، حجة الاسلام والمسلمین جناب آقای محامی (دامه عزه) رئیس محترم مجتمع آموزش عالی فقه، مسئولین محترم مدرسه عالی فقه تخصصی و اساتید ارجمند در گروه علمی فقه و حقوق قضایی که زمینه‌ای دانش‌اندوزی و شکوفایی را برای بنده فراهم نمودند، باکمال اخلاص، سپاسگزاری می‌نمایم و از محضرحق برای‌شان توفیقات بیشتر آرزومندم.

چکیده

پرداختن به مباحث زیست محیطی و تبیین ابعاد مختلف آن، بحث جدید به حساب می‌آید مخصوصاً مطرح نمودن مسئولیت کیفری تخریب آن از نگاه فقه اهل بیت^(ع)، فقه حنفی و حقوق افغانستان که در نوع خود کم سابقه و درخصوص کشور افغانستان بی سابقه می‌باشد. هدف در این پژوهش آن است تا با روش کتابخانه‌ای و با محوریت آیات قرآن کریم، احادیث پیامبر اکرم^(ص)، روایات ائمه معصومین^(ع)، قواعد فقهی و حقوق جزایی افغانستان، مسئولیت کیفری تخریب محیط زیست از نگاه فقه اهل بیت^(ع)، فقه حنفی و حقوق افغانستان مورد بررسی قرار گیرد. از مجموع این پژوهش چنین فهمیده می‌شود: از آیات و روایات که بیانگر لزوم حفظ سلامت و مصالح جامعه می‌باشد، مبنای اجتماعی و از قواعد لاضرر، اتلاف، تسبیب، منع اسراف، مبنای فقهی مسئولیت کیفری تخریب محیط زیست استفاده شده و از برخی دیگر از آیات و روایات، عناصر سه گانه‌ای عمومی و اختصاصی جرم زیست محیطی، شرایط مسئولیت کیفری و انواع مجازات نسبت به انواع مجرمین زیست محیطی از منظر فقهی، استخراج شده و از آیات و روایات که تخریب مراتع و فضای سبز، قطع جنگل‌ها، آلوده کردن آب، هوا و خاک، اذیت و کشتن بی مورد جانوران را حرام می‌داند، قلمرو و مصادق جرم فقهی زیست محیطی استفاده شده است. در بخش حقوق افغانستان علاوه بر بیان برخی از مبنای حقوقی مسئولیت کیفری تخریب محیط زیست و پیشینه مسئولیت کیفری تخریب محیط در حقوق بین الملل، تاریخچه آن در قوانین افغانستان از زمان حکومت پادشاهی ظاهر شاه (۱۳۴۳) تا زمان حاضر (دولت جمهوری اسلامی به ریاست محمد اشرف غنی (۱۳۹۶))، مورد بحث قرار گرفته و به قوانین و مواد نسبتاً خوبی راجع به محیط زیست و مجازات مجرمین زیست محیطی دست پیدا کرده است؛ مخصوصاً با مراجعه به قوانین جاری به ارکان عمومی و اختصاصی جرم زیست محیطی، انواع مجازات مجرمین زیست محیطی و مصادق جرم زیست محیطی، اشاره شده است. در کنار مسئولیت کیفری، جبران خسارت به عنوان یکی از آثار مسئولیت کیفری تخریب محیط زیست از نگاه فقه اهل بیت^(ع)، فقه حنفی و حقوق افغانستان، نیز مورد بحث قرار گرفته است.

کلید واژه: مسئولیت کیفری ناشی از فعل غیر، مسئولیت کیفری ناشی از ترک فعل، محیط

زیست، تخریب محیط زیست، جرم زیست محیطی.

فهرست مطالب

۱	مقدمه	۱
۱	الف: بیان مسئله	۱
۲	ب: سوالات تحقیق	۲
۲	سؤال اصلی	۲
۳	سؤال های فرعی	۳
۳	ج: فرضیه تحقیق	۳
۳	د: پیشینه تحقیق	۳
۶	ه: روش تحقیق	۶
۶	و: ساختار تحقیق	۶

فصل اول: کلیات

۹	مقدمه	۹
۹	مبحث اول: تعاریف	۹
۹	گفتار اول: تعاریف واژه های اصلی	۹
۹	بند اول: تعریف مسئولیت کیفری	۹
۹	۱. مسئولیت	۹
۹	۱-۱. در لغت	۹
۱۰	۱-۲. در اصطلاح	۱۰
۱۲	۲. کیفر	۱۲
۱۲	۱-۲. در لغت	۱۲
۱۳	۲-۲. در اصطلاح	۱۳
۱۳	۳. مسئولیت کیفری	۱۳
۱۳	۱-۳. در فقه	۱۳
۱۳	۲-۳. در حقوق	۱۳
۱۵	بند دوم: تعریف محیط زیست	۱۵
۱۵	۱. محیط	۱۵
۱۵	۱-۱. در لغت	۱۵
۱۶	۱-۲. در اصطلاح	۱۶
۱۶	۲. زیست	۱۶
۱۶	۱-۲. در لغت	۱۶
۱۶	۲.۲. در اصطلاح	۱۶
۱۷	۳. محیط زیست	۱۷

فهرست مطالب

۱۷	۳-۱. در فقه
۱۷	۳-۲. در حقوق
۱۹	گفتار دوم: تعاریف واژه های مرتبط
۱۹	بند اول: تعریف فقه، تخریب و آلودگی
۱۹	۱. فقه
۱۹	۱-۱. در لغت
۱۹	۱-۲. در فقه و حقوق
۲۰	۲. تخریب
۲۰	۲-۱. در لغت
۲۱	۲-۲. در فقه
۲۲	۲-۳. در حقوق
۲۳	۳. آلودگی
۲۳	۳-۱. در لغت
۲۴	۳-۲. در فقه
۲۴	۳-۳. در حقوق
۲۵	بند دوم: تعریف جرم، اکوسیستم، اکولوژی و لایه ازن
۲۵	۱. جرم و مجرم
۲۵	۱-۱. در لغت
۲۶	۱-۲. در فقه
۲۷	۱-۳. در حقوق
۲۸	۱.۲. اکوسیستم، اکولوژی و لایه ازن
۲۸	۲-۱. در لغت
۲۹	۲-۲. در اصطلاح
۳۱	مبحث دوم: تاریخچه
۳۲	گفتار اول: تاریخچه بحث در حقوق افغانستان
۳۲	بند اول. در قوانین شاهی
۳۴	بند دوم. در قوانین دموکراتها
۳۷	بند سوم. در قوانین مجاهدین
۳۷	بند چهارم. در فرامین طالبانی
۳۸	بند پنجم. در قوانین پسا طالبانی (قوانین جاری)
۴۲	گفتار دوم: تاریخچه بحث در حقوق بین الملل
۴۳	بند اول: از معاهدات شیلات تا تأسیس سازمان ملل
۴۵	بند دوم: از تأسیس سازمان ملل متحد تا کنفرانس استکهلم (۱۹۷۲ - ۱۹۴۵)
۴۶	بند سوم: از استکهلم تا ریو (۱۹۹۲ - ۱۹۷۲)
۴۷	بند چهارم: از کنفرانس ریو تا ریو+۲۰ (۲۰۱۲ - ۱۹۹۲)
۴۸	بند پنجم: از کنفرانس ریو+۲۰ تا آینده

۵۰	گفتار سوم: تاریخچه بحث از دیدگاه قرآن، روایات، عقل و قواعد فقه
۵۱	بند اول. منع تخریب محیط زیست در آیات قرآن
۵۱	۱. حفظ توازن و مقدار زمین
۵۲	۲. منع فساد در زمین
۵۴	۳. نهی از اسراف
۵۶	بند دوم. منع تخریب محیط زیست در روایات
۵۶	۱. منع از آلوده کردن اماکن عمومی
۵۸	۲. منع از آلوده کردن اماکن خصوصی
۵۹	بند سوم. منع تخریب محیط زیست از نگاه عقل
۶۰	بند چهارم. منع تخریب محیط زیست در قواعد فقه
۶۱	۱. قاعده لاضرر
۶۲	۲. قاعده اتلاف
۶۲	۳. قاعده عدالت
۶۳	۴. قاعده ضمان ید
۶۴	۵. قاعده مصلحت عمومی

فصل دوم: مبانی مسؤلیت کیفری تخریب محیط زیست

۶۵	مقدمه
۶۶	مبحث اول: مبانی اجتماعی و فردی
۶۶	گفتار اول: مبانی اجتماعی
۶۷	بند اول: سلامت اجتماعی
۶۷	۱. تأکید اسلام بر پاکیزگی محیط زیست
۶۹	۲- سفارش اسلام به عمران و آبادانی
۷۱	۳- آبادانی زمین در عصر ظهور حضرت مهدی (عج)
۷۵	۴- سفارش اسلام به پاکیزگی محل زندگی
۷۶	۵- توصیه اسلام به داشتن آب و هوای سالم
۷۸	۶- سفارش اسلام به ایجاد فضای سبز
۷۹	۷- اهمیت و جایگاه غرس درخت در اسلام
۸۱	بند دوم: مصالح جامعه
۸۱	۱. مصالح اجتماعی از دیدگاه قرآن
۸۱	۱-۱. تعلق محیط زیست به همه انسانها
۸۳	۱-۲. محیط زیست مسخر انسان
۸۴	۲. مصالح اجتماعی از دیدگاه روایات
۸۴	۲-۱. حرمت زمین و ضرورت حمایت از آن
۸۵	۲-۲. سفارش اسلام در جهت حمایت از حیوانات
۸۷	گفتار دوم: مبانی فردی

۸۷	..... بند اول: میانی عقلی
۸۸	..... بند دوم: میانی پزشکی
۸۹	..... ۱. تأثیر آلودگی صوتی بر سلامتی انسان
۹۱	..... ۲. تأثیر آلودگی هوا بر سلامتی انسان
۹۴	..... مبحث دوم: مبانی فقهی و حقوقی
۹۵	..... گفتار اول: مبانی فقهی
۹۵	..... بند اول: قاعده لا ضرر
۹۶	..... ۱. تعریف ضرر و ضرار
۹۶	..... ۱-۱. در لغت
۹۷	..... ۱-۲. در فقه
۹۸	..... ۱-۳. در حقوق
۹۹	..... ۲. مدارک و مستندات قاعده لا ضرر
۹۹	..... ۲-۱. عقل
۱۰۰	..... ۲-۲. اجماع
۱۰۰	..... ۲-۳. کتاب
۱۰۲	..... ۲-۴. سنت
۱۰۵	..... ۳. مفاد فقهی و دلالت قاعده لا ضرر
۱۰۵	..... ۳-۱. اراده نهی از نفی
۱۰۸	..... ۳-۲. نفی حکم ضرری
۱۱۰	..... ۳-۳. نفی ضرر غیر متدارک
۱۱۲	..... ۳-۴. نفی حکم به لسان نفی موضوع
۱۱۳	..... ۳-۵. نظر برگزیده
۱۱۵	..... ۴. قاعده «لا ضرر» نفی حکم یا اثبات حکم
۱۱۵	..... ۴-۱. نظر طرفداران نفی حکم توسط قاعده «لا ضرر»
۱۱۷	..... ۴-۲. نظر طرفداران اثبات حکم توسط قاعده «لا ضرر»
۱۱۸	..... ۴-۳. احکام عدمی و قاعده لا ضرر
۱۱۹	..... ۴-۴. نظر برگزیده
۱۲۰	..... ۵. تعارض قاعده لا ضرر با قاعده تسلیط
۱۲۲	..... ۶. تطبیق بحث قاعده لا ضرر با محیط زیست
۱۲۳	..... بند دوم: قاعده اتلاف
۱۲۳	..... ۱. تعریف اتلاف
۱۲۴	..... ۲. مدارک و مستندات قاعده در قرآن کریم و روایات
۱۲۴	..... ۲-۱. قرآن کریم
۱۲۵	..... ۲-۲. روایات
۱۲۶	..... ۳. تطبیق بحث قاعده اتلاف با محیط زیست
۱۳۰	..... بند سوم: قاعده تسبیب

فهرست مطالب

۱۳۰	..... ۱.تعریف تسبیب
۱۳۱	..... ۲.مدارک و مستندات قاعده تسبیب
۱۳۱	..... ۳.تطبیق بحث قاعده تسبیب با محیط زیست
۱۳۳	..... بند چهارم: اصل منع اسراف
۱۳۴	..... گفتار دوم: مبانی حقوقی
۱۳۴	..... بند اول: حفظ نظم عمومی
۱۳۴	..... ۱.تعریف نظم عمومی
۱۳۵	..... ۲.مدارک و مستندات حفظ نظم عمومی
۱۳۵	..... ۱-۲.کتاب و سنت
۱۳۶	..... ۱-۱.آیات قرآن کریم
۱۳۷	..... ۲-۱.نظم درست
۱۳۹	..... ۲-۲.عقل
۱۴۰	..... ۳.تطبیق بحث حفظ نظم عمومی با محیط زیست
۱۴۱	..... بند دوم: صیانت از حقوق عامه
۱۴۱	..... ۱.تعریف حقوق عامه
۱۴۲	..... ۲.مدارک و مستندات صیانت از حقوق عامه
۱۴۲	..... ۱-۲.قرآن
۱۴۴	..... ۲-۲.سنت
۱۴۵	..... ۳-۲.عقل
۱۴۶	..... ۳.تطبیق بحث صیانت از حقوق عامه با محیط زیست
۱۴۶	..... بند سوم: ملاحظات حقوق بشردوستانه
۱۴۷	..... ۱.تعریف حقوق بشردوستانه
۱۴۸	..... ۲.مستندات اسلامی حقوق بشردوستانه
۱۴۸	..... ۱-۲.قرآن
۱۴۹	..... ۲-۲.سنت
۱۴۹	..... ۳-۲.عقل
۱۵۰	..... ۳.تطبیق بحث ملاحظات حقوق بشردوستانه با محیط زیست

فصل سوم: ارکان و قلمرو مسئولیت کیفری تخریب محیط زیست ۱۵۳

۱۵۴	..... مقدمه
۱۵۴	..... مبحث اول: ارکان مسئولیت کیفری تخریب محیط زیست
۱۵۵	..... گفتار اول: ارکان عمومی جرم زیست محیطی
۱۵۵	..... بند اول: رکن قانونی جرم یا جرم انگاری
۱۵۶	..... ۱.جرم انگاری در فقه اهل بیت ^(ع) و فقه حنفی
۱۵۶	..... ۱-۱.مدارک و مستندات جرم انگاری
۱۵۷	..... ۱-۱-۱.قرآن

۱۵۷	..... ۲-۱-۱. روایات
۱۵۸	..... ۳-۱-۱. عقل
۱۵۹	..... ۲. رکن قانونی جرم در حقوق افغانستان
۱۵۹	..... بند دوم: رکن معنوی جرم
۱۶۰	..... ۱. رکن معنوی جرم در فقه اهل بیت ^(ع) و فقه حنفی
۱۶۰	..... ۱-۱. مدارک و مستندات قرآنی و روایی رکن معنوی جرم
۱۶۱	..... ۲. رکن معنوی جرم در حقوق افغانستان
۱۶۲	..... ۱-۲. رکن معنوی جرایم عمدی
۱۶۲	..... ۱-۱-۲. جرایم عمدی مطلق
۱۶۳	..... ۲-۱-۲. جرایم عمدی مقید
۱۶۵	..... ۲-۲. رکن معنوی جرایم غیر عمدی
۱۶۸	..... بند سوم: رکن مادی جرم
۱۶۹	..... ۱. رکن مادی جرم در فقه اهل بیت ^(ع) و فقه حنفی
۱۶۹	..... الف: مصادق عنصر مادی جرم
۱۷۰	..... ب: مرتکب و وسیله ارتکاب
۱۷۰	..... ج: وجود نتیجه و رابطه علیت بین فعل و نتیجه
۱۷۱	..... ۲. رکن مادی جرم در حقوق افغانستان
۱۷۲	..... ۱-۲. انجام عمل مجرمانه
۱۷۴	..... ۲-۲. نتیجه مجرمانه
۱۷۸	..... ۳-۲. وجود رابطه سببیت بین عمل و نتیجه
۱۸۳	..... گفتار دوم: ارکان اختصاصی جرم زیستی محیطی
۱۸۴	..... بند اول: رکن قانونی جرم زیست محیطی
۱۸۴	..... ۱. رکن قانونی جرم زیست محیطی در فقه اهل بیت ^(ع) و فقه حنفی
۱۸۵	..... ۲. رکن قانونی جرم زیست محیطی در حقوق افغانستان
۱۸۶	..... بند دوم: رکن معنوی جرم زیست محیطی
۱۸۶	..... ۱. رکن معنوی جرم زیست محیطی در فقه اهل بیت ^(ع) و فقه حنفی
۱۸۷	..... ۲. رکن معنوی جرم زیست محیطی در حقوق افغانستان
۱۸۸	..... ۱-۲. رکن معنوی جرم عمدی زیست محیطی
۱۹۰	..... ۲-۲. رکن معنوی جرم غیر عمدی زیست محیطی
۱۹۲	..... بند سوم: رکن مادی جرم زیست محیطی
۱۹۲	..... ۱. رکن مادی جرم زیست محیطی در فقه اهل بیت ^(ع) و فقه حنفی
۱۹۳	..... ۲. رکن مادی جرمی زیست محیطی در حقوق افغانستان
۱۹۵	..... گفتار چهارم: شرایط مسئولیت کیفری تخریب محیط زیست
۱۹۶	..... بند اول: شرایط مسئولیت کیفری در فقه اهل بیت ^(ع) و فقه حنفی
۱۹۷	..... بند دوم: شرایط مسئولیت کیفری در حقوق افغانستان
۱۹۹	..... مبحث دوم: قلمرو مسئولیت کیفری تخریب محیط زیست

گفتار اول: قلمرو مسئولیت کیفری تخریب محیط زیست در فقه اهل بیت^(ع) و فقه حنفی ۱۹۹

بند اول: جرایم ارتكابی نسبت به عناصر جاندار محیط زیست ۲۰۰

۱. جرایم مرتبط با تخریب جنگل ها و مراتع و فضای سبز ۲۰۰

۲. جرایم ارتكابی نسبت به جانوران ۲۰۱

بند دوم: جرایم ارتكابی نسبت به عناصر بی جان محیط زیست ۲۰۳

۱. جرم آلودگی آب ۲۰۳

۲. جرم آلودگی هوا ۲۰۴

۳. جرم آلودگی صدا ۲۰۵

۴. جرم آلودگی و تخریب خاک ۲۰۶

گفتار دوم: قلمرو مسئولیت کیفری تخریب محیط زیست در حقوق افغانستان ۲۰۷

بند اول: جرایم ارتكابی نسبت به عناصر جاندار محیط زیست ۲۰۸

۱. جرایم مرتبط با تخریب جنگل ها و مراتع و فضای سبز ۲۰۸

۲. جرایم ارتكابی نسبت به جانوران ۲۰۹

بند دوم: جرایم ارتكابی نسبت به عناصر بی جان محیط زیست ۲۱۱

۱. جرم آلودگی آب ۲۱۱

۲. جرم آلودگی هوا ۲۱۲

۳. جرم آلودگی صدا ۲۱۳

۴. جرم آلودگی و تخریب خاک ۲۱۴

فصل چهارم: آثار مسئولیت کیفری ناشی از تخریب محیط زیست ۲۱۷

مقدمه ۲۱۸

مبحث اول: مجازات مجرمین تخریب محیط زیست ۲۱۸

گفتار اول: مجازات مجرمین زیست محیطی در فقه اهل بیت^(ع) و فقه حنفی ۲۱۸

بند اول: انواع مجازات تعزیری و تطبیق آن بر جرم زیست محیطی ۲۱۹

۱. انواع تعزیرات ۲۲۰

۱-۱. تعزیر به تازیانه ۲۲۰

۱-۲. تعزیر به حبس ۲۲۱

۱-۳. تعزیر به قتل ۲۲۲

۱-۴. تعزیر به جریمه مالی ۲۲۳

۲. تطبیق مجازات تعزیری بر جرم زیست محیطی ۲۲۵

گفتار دوم: مجازات مجرمین زیست محیطی در حقوق افغانستان ۲۲۷

بند اول: مجازات جرایم نسبت به عناصر جاندار محیط زیست ۲۲۸

۱. مجازات جرایم تخریب جنگل ها و مراتع و فضای سبز ۲۲۸

۲. مجازات جرایم نسبت به جانوران ۲۳۰

بند دوم: مجازات جرایم نسبت به عناصر بی جان محیط زیست ۲۳۱

۱. مجازات جرم آلودگی آب ۲۳۱

۲۳۲	..... مجازات جرم آلودگی هوا
۲۳۵	..... مجازات جرم آلودگی صدا
۲۳۶	..... مجازات جرم آلودگی و تخریب خاک
۲۳۷	..... مجازات مرتبط با جرایم زیست محیطی
۲۴۰	..... مبحث دوم: جبران خسارت تخریب محیط زیست
۲۴۱	..... گفتار اول: جبران خسارت تخریب محیط زیست در فقه اهل بیت (ع) و فقه حنفی
۲۴۱	..... بند اول: اسباب فقهی جبران خسارت
۲۴۲	..... ۱. خسارت ناشی از اتلاف
۲۴۴	..... ۲. خسارت ناشی از تعدی و تفریط
۲۴۵	..... بند دوم: تطبیق اسباب فقهی جبران خسارت بر تخریب محیط زیست
۲۴۶	..... ۱. خسارت ناشی از اتلاف در محیط زیست
۲۴۸	..... ۲. خسارت ناشی از تعدی و تفریط در محیط زیست
۲۵۱	..... گفتار دوم: جبران خسارت تخریب محیط زیست در حقوق افغانستان
۲۵۱	..... بند اول: مبانی مسئولیت مدنی در جبران خسارت
۲۵۲	..... ۱. نظریه تقصیر
۲۵۳	..... ۲. نظریه خطر
۲۵۴	..... ۳. نظریه مختلط
۲۵۵	..... بند دوم: مبنای مسئولیت مدنی و جبران خسارت تخریب محیط زیست در حقوق افغانستان
۲۵۶	..... ۱. مبنای مسئولیت مدنی در حقوق افغانستان
۲۵۷	..... ۲. مصادیق جبران خسارت تخریب محیط زیست در حقوق افغانستان
۲۵۸	..... ۱-۲. جبران خسارت بر جنگل ها، مراتع و فضای سبز
۲۵۹	..... ۲-۲. جبران خسارت نسبت به جانوران
۲۵۹	..... ۲-۳. جبران خسارت به سائر مصادیق زیست محیطی
۲۶۰	..... نتیجه
۲۶۶	..... پیشنهادات
۲۶۸	..... فهرست منابع
۲۶۸	..... الف) منابع فارسی
۲۷۵	..... ب) منابع عربی
۲۸۷	..... ج) قوانین و مقررات
۲۸۸	..... د) سایت ها

مقدمه

الف: بیان مسئله

موضوع محیط‌زیست و حمایت از آن در جهت منافع بشری، مشکل جدی امروز افراد بشر به حساب می‌آید و باید گفت با گذشت زمان و ازدیاد جمعیت افراد بشر، بر مشکلات آن افزوده می‌شود؛ مخصوصاً با ادامه بهره برداری بی‌رویه از اجزاء محیط‌زیست توسط افراد سودجو و اربابان ابزارهای پیشرفته صنعتی، مواهب نهفته در دامن طبیعت، آرام آرام به پایان عمر خود می‌رسند و از این رهگذر علایم تهدید کننده حیات نسل حاضر و آینده آشکار می‌شود و در مدت زمان نه‌چندان دور باید شاهد متلاشی شدن کره‌ای خاکی خود باشیم. اما با نگاه به متون دینی مخصوصاً قرآن کریم به عنوان کتاب قانون الهی و معجزه جاویدان پیامبر اسلام^(ص) می‌توان دریافت که محیط‌زیست و توجه به تأمین سلامت آن و حرکت در جهت دستیابی به محیط زیست سالم از حقوق اساسی بشر است؛ همان‌گونه که تخریب محیط زیست در اثر نشاختن حقوق بشر به حساب می‌آید؛ قرآن کریم چهارده قرن قبل با جملات «وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ... وَ لَا تُسْرِفُوا...»^۱، مقرر می‌کند، انسان در استفاده از نعمت‌های الهی تا جایی آزاد است که مخل به حق دیگران و ایجاد زمینه‌های فساد در زمین نباشد؛ در اسلام حتی استفاده از اموال شخصی هم حد و حدود دارد و استفاده مسرفانه‌ای که یکی از مصادق آن تخریب محیط زیست است، مورد نهی قرار گرفته و حرام می‌باشد. با وجود اینگونه آیات، روایات و چارچوبه‌های کلی (قواعد) در همه زمینه‌ها از جمله راجع به محیط‌زیست که می‌توان تمام جواب‌های مسائل مطروحه و حتی مسائل مستحدثه مثل محیط زیست را از آن استنباط و استخراج نمود، اما با کمال تأسف باید پذیرفت که دانشمندان مسلمان از این دسته از آیات، روایات و قواعد، غافل بوده و برای حل مشکلات زیست محیطی از آن‌ها بهره نبرده‌اند و باید اعتراف

کرده احترام گذاشتن به محیط‌زیست و حمایت از آن در جوامع غیرمسلمان مخصوصاً جوامع غربی بهتر از مسلمانان می‌باشد؛ محیط‌زیست از قرن هفدهم میلادی به این طرف، مورد توجه ویژه‌ای جامعه غربی قرار گرفت، هواداران ومدافعان خوبی پیدا کرد؛ البته هماهنگ با آن، رسانه‌ها و مطبوعات نیز به اطلاع-رسانی و بیان آثار زیانبار تخریب و ریشه‌یابی علل و زمینه‌های آن پرداختند.

اگر وضعیت اسفبار فعلی محیط‌زیست دنیا، مخصوصاً در کشورهای توسعه نیافته مثل؛ کشور افغانستان که بیش از سه دهه شاهد تخریب محیط زیست آن هستیم، هم چنان ادامه پیدا کند، در آینده نزدیک، آثار زیانبار آن، دامن تمام ساکنین کره‌ای خاکی را گرفته و ادامه حیات تمام موجودات زنده از جمله نسل بشر با خطر جدی مواجه خواهد شد. از این رو هر انسان منصفی حکم می‌کند که باید برای جلوگیری از گسترش تخریب محیط زیست، فکر جدی کرد و هرکس از هر راهی که برایش ممکن است جلوی این خطر را باید بگیرد؛ یکی از راه‌هایی که می‌شود در جلوگیری از تخریب محیط زیست انجام داد وضع قوانین کیفری است؛ لذا دغدغه اصلی این پژوهش نیز آن است تا با استفاده از آیات، روایات، قواعد فقهی و حقوقی، مبانی فقهی و حقوقی جرم زیست محیطی را تبیین نموده و ظرفیت‌های مناسب قانونگذاری را برای قانونگذاران فراهم نماید و اگر قوانینی هم در این رابطه وجود دارد، آورده شود تا مشخص شود که قوانین موجود قدرت بازدارندگی لازم را دارند یا نه؟ و زمینه‌ای باشد برای اطلاع رسانی نسبت به افراد که از این قوانین مطلع نیستند.

ب: سوالات تحقیق

سؤال اصلی

مبانی، شرایط، ارکان و قلمرو مسئولیت کیفری ناشی از تخریب محیط زیست از منظر فقه اهل-

بیت^(ع)، فقه حنفی و حقوق افغانستان، چیست؟

سؤال های فرعی

۱. مفاهیم مسئولیت کیفری، تخریب، محیط زیست، چیست؟
۲. مبانی و شرایط مسئولیت کیفری ناشی از تخریب محیط زیست در فقه اهل بیت^(ع)، فقه حنفی و حقوق افغانستان، چیست؟
۳. ارکان و قلمرو مسئولیت کیفری ناشی از تخریب محیط زیست در فقه اهل بیت^(ع)، فقه حنفی و حقوق افغانستان، کدامند؟
۴. واکنش های کیفری نسبت به جرایم زیست محیطی در فقه اهل بیت^(ع)، فقه حنفی و حقوق افغانستان، چیست؟

ج: فرضیه تحقیق

قواعد لاضرر و اتلاف به عنوان مهمترین مبنای فقهی، حفظ نظم عامه و صیانت از حقوق عامه به عنوان مهمترین مبنای حقوقی، ادراک و اختیار به عنوان شرایط، استفاده بی رویه از مواهب طبیعی به عنوان ارکان، جنگل، مراتع، خاک، آب و هوا به عنوان قلمرو مسئولیت کیفری تخریب محیط زیست می باشند.

د: پیشینه تحقیق

در زمان حاضر تحقیقات نسبتاً خوبی راجع به محیط زیست انجام شده است، برخی از این پژوهش ها با در نظر گرفتن آیات و روایات، به اهتمام اسلام نسبت به محیط زیست پرداخته اند و تلاش کرده اند با تمسک به سیره عملی اهل بیت^(ع)، تخریب محیط زیست را یک عمل ناشایست و حرام جلوه دهند، همانند کتاب های؛ «اسلام و محیط زیست» اثر آیت الله جوادی آملی، «اخلاق و محیط زیست» نوشته ای کاووس سید امامی، «محیط زیست و بهداشت در سیره و سنت معصومان^(ع)» نوشته شده

توسط عبدالمجید ناصری داودی، «الهیات محیط زیست» اثر سید محقق داماد و... . دسته دیگر از پژوهش‌ها، محیط زیست را به صورت تطبیقی از منظر فقه و حقوق مورد بررسی قرار داده‌اند و با استفاده از آیات و روایات، مبانی فقهی احترام به محیط‌زیست را جستجو می‌کنند؛ همانند؛ کتاب «مبانی محیط‌زیست در اسلام» نوشته شده توسط صادق اصغری لقمجانی، «مسئولیت مدنی ناشی از تخریب محیط‌زیست در فقه و حقوق ایران» نوشته شده توسط عزیزالله فهیمی، پایان نامه «مسئولیت مدنی حکومت و مردم نسبت به محیط‌زیست در فقه امامیه و حقوق» اثر حسن عظیمی و...

اما راجع به مسئولیت کیفری تخریب محیط زیست نیز کارهای خوبی هرچند اندک، انجام شده و هرکدام به نوبت خود، بُعدی از ابعاد مبحث مسئولیت کیفری تخریب محیط‌زیست را تبیین نموده‌اند مثل؛ کتاب «حقوق کیفری محیط زیست» اثر ناصر قاسمی که به بررسی عناصر تشکیل دهنده جرم زیست محیطی از نگاه حقوق ایران و بین‌الملل پرداخته و با بررسی موضوع پیشگیری از آلودگی و وقوع جرایم زیست محیطی، به لزوم چگونگی پاسخ به جرایم زیست محیطی در بستر زمان و از نگاه ادیان الهی به ویژه دین مقدس اسلام و در حقوق داخلی و بین‌المللی، اشاره دارد و از ضرورت ارایه پاسخ کیفری به جرایم زیست محیطی در حقوق داخلی و بین‌المللی همراه با رویه قضایی ایران، نیز بحث کرده است.

اثر دوم از آن مصطفی تقی زاده انصاری به نام «حقوق کیفری محیط زیست»، است که در کنار پرداختن به تاریخچه محیط‌زیست در ایران، به این موارد نیز پرداخته است: رابطه حقوق جزا و محیط زیست، بررسی جایگاه جرایم زیست محیطی و شیوه‌های حمایت حقوقی محیط زیست از طریق حقوق کیفری، تقسیم جرایم نسبت به جانداران و بی‌جان، اشاره به آراء دادگاه‌ها و احکام قضائی جمهوری اسلامی ایران نسبت به مجرمین زیست محیطی و بررسی عوامل تشدید مجازات زیست

محیطی، تخیف، تعلیق، معافیت و سقوط آن با توجه به مستندات احکام قضائی و آراء صادره در دادگاهای ایران.

اثر سوم که مرتبط با عنوان پایان نامه حاضر نیز می‌باشد، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رسول بهلولی با عنوان «بررسی فقهی و حقوقی مسئولیت کیفری تخریب محیط زیست»، است. از عنوان این اثر پیداست که ذکر مطالب راجع به مسئولیت کیفری تخریب محیط‌زیست و تحلیل آن، باید به صورت تساوی از منظر فقه و حقوق، صورت گیرد. اما با مطالعه آن در می‌یابیم که به مباحث فقهی کمتر توجه شده و غالب مباحث‌اش را، مطالب حقوقی مخصوصاً حقوق ایران تشکیل می‌دهد مثل؛ اشاره به پیشینه‌ای محیط زیست در حقوق ایران، اشاره به سه عنصر قانونی، مادی و معنوی جرم زیست محیطی، اشاره به مصادق جرایم زیست محیطی و مجازات آن در حقوق ایران، اشاره به سازمان‌های حافظ محیط زیست ایران و وظایف آن‌ها.

اما در حقوق افغانستان راجع به محیط زیست مخصوصاً نسبت به بخش جزایی آن، کاری انجام نشده که به چشم بیاید؛ به جزء قوانین رسمی کشور در گذشته و حال؛ برخی از این قوانین به‌بخشی از اجزاء محیط‌زیست، اختصاص یافته است. مانند: قانون سروی و احصائیه اراضی، مصوب ۳۱ / ۳ / ۱۳۴۴ش، قانون علفچر، مصوب ۱۹ / ۱۲ / ۱۳۴۹ش، قانون آب، مصوب ۳۰ / ۱۰ / ۱۳۶۰ش، قانون حفاظت طبیعت، مصوب ۱۵ / ۱۲ / ۱۳۶۵ش، قانون آب، مصوب ۳۰ / ۱۰ / ۱۳۶۰ش، قانون محیط‌زیست، مصوب ۵ / ۱۱ / ۱۳۸۵ش، مقرر کاهش و جلوگیری از آلودگی هوا، مصوب ۲۹ / ۴ / ۱۳۸۸ش، مقرر مراکز صحی خصوصی افغانستان، مصوب ۱۸ / ۲ / ۱۳۹۱ش و ... . برخی دیگر از قوانین، تعداد از مواد خود را به مبحث محیط زیست مخصوصاً جرم زیست محیطی، اختصاص داده‌اند مثل: قانون اساسی، مصوب ۱۱ / ۱ / ۱۳۸۲ش، قانون جزاء، مصوب ۳۰ / ۶ / ۱۳۵۵ش، قانون معادن، مصوب ۱۸ / ۵ / ۱۳۹۳ش و ... .

لذا تفاوت تحقیق پیش‌رو نسبت به تحقیقات انجام گرفته‌ای قبلی، علاوه بر بُعد فقهی و حقوقی آن، تطبیقی بودن این پژوهش در فقه اهل بیت^(ع)، فقه حنفی و حقوق افغانستان است که با استفاده از آیات، روایات، متون فقهی و قوانین افغانستان، برای اولین بار تحقیقی با این جامعیت راجع به مسئولیت کیفری تخریب محیط زیست مخصوصاً در حوزه جغرافیایی کشور افغانستان انجام می‌شود و در معرض مطالعه قانون‌گذاران و دانش پژوهان محترم رشته حقوق محیط زیست قرار می‌گیرد.

ه: روش تحقیق

پژوهش حاضر در باره محیط زیست و با روش تحلیلی و توصیفی انجام شده است. مطالب جمع‌آوری شده به صورت کتابخانه‌ای و با مراجعه به کتاب‌های فقهی و حقوقی مرتبط با محیط زیست، پایان‌نامه‌ها و مقاله‌های مربوطه، بوده و بعد از جمع‌آوری مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

و: ساختار تحقیق

تحقیق حاضر مشتمل بر چهار فصل ارائه گردیده است؛ در فصل اول علاوه بر تعریف برخی از مفاهیم کلیدی، تاریخچه مبحث محیط‌زیست مخصوصاً مسئولیت کیفری تخریب آن در قوانین موضوعه افغانستان، حقوق بین‌الملل و در منابع اسلامی، مورد بحث قرار گرفته است.

فصل دوم در باره مبانی اجتماعی، فردی، فقهی و حقوقی مسئولیت کیفری تخریب محیط‌زیست در سه محور فقه اهل بیت^(ع)، فقه حنفی و حقوق افغانستان، می‌باشد.

فصل سوم با عنوان ارکان و قلمرو مسئولیت کیفری تخریب محیط‌زیست، ارکان جرم زیست محیطی، شرایط مسئولیت کیفری، انواع مجازات و قلمرو جرم زیست محیطی را در سه محور مذکور مورد بحث قرار داده است.

فصل چهارم که راجع به آثار مسئولیت کیفری تخریب محیط زیست است، انواع مجازات زیست محیطی و جبران خسارات آن، از دیدگاه فقه اهل بیت^(ع)، فقه حنفی و حقوق افغانستان مورد بحث قرار گرفته است.

تقسیم بندی این پژوهش به چهار فصل اینگونه توجیه می شود: سه فصل با عناوین کلیات و مفاهیم، مبانی نظری، آثار تحقیق، معمولاً در هر پژوهشی پیاده می شود که در این پژوهش نیز انجام شده. اما به دلیل گستردگی مطالب و ایجاد تعادل بین فصل ها، ارکان و قلمرو جرم زیست محیطی که بحثش لازم است، در فصل جدید بررسی می شوند.